

DUBNIČKA J.: To Kant's Metaphysics of Time, *Filozofia* 29 (1974), No 6, p. 655—661.

In his paper the author attempts at an analysis of Kant's opinions on time that he had formulated in *Critique of Pure Reason* and in *Prolegomena to Every Future Metaphysics*. After an explication of Kant's theory of time he analyzes his basic arguments and presuppositions by means of which he tries to justify apriority of time. By means of analyzing them he points out the way which led Kant to subjectivism and agnosticism. At the same time the author points out Kant's merit in formulating the philosophical problems of time that played a positive rôle in the further development of philosophical thinking.

I. Kant sa zaoberal problematikou času vo viacerých svojich prácach. Stretávame sa s ňou už v jeho profesorskej dizertácii z r. 1770 *O forme a princípoch senzibilného a inteligibilného sveta*. Systematicky ju však rozpracoval v *Kritike čistého rozumu* (1781), z ktorej pripravil na jej lepšie pochopenie výťah pod názvom *Prolegomena ku každej budúcej metafyzike, ktorá sa bude môcť nazývať vedou* (1783). Posledné dve práce budú pre nás východiskom pri objasňovaní a analýze Kantovho chápania času, ktoré je tak isto rozporné a pritirečivé ako celá jeho filozofická tvorba. Preskúmať podrobnejšie Kantove názory na čas znamená objasniť a pochopiť jeden z dôležitých aspektov jeho filozofických názorov, pretože náuka o priestore a čase, ako sa vyjadril V. I. Lenin, je nerozlučne spätá s riešením základnej filozofickej otázky.

I. Kant považuje čas za čistú formu zmyslového nazerania. Čas nie je ani reálnou podstatou, ani objektívnou vlastnosťou vecí. „Čas nie je niečo, čo existuje samostatne, nie je ani objektívnou vlastnosťou vecí, takže by zostal, ak by sme abstrahovali od všetkých subjektívnych podmienok jeho nazerania.“ (1, s. 53) Je vlastný len forme názornej predstavy. „Čas nie je nič iné ako forma vnútorného zmyslu, t. j. nazeranie seba samého a svojho vnútorného stavu. Čas nemôže byť určením vonkajších procesov.“ (1, s. 54) Je teda subjektívnou konštrukciou, subjektívnou podmienkou ľudského nazerania. „Predstava času je sama nazeraním, pretože všetky jej vzťahy možno vyjadriť nejakým vonkajším nazeraním.“ (1, s. 54)

Čas je všeobecnou a nevyhnutnou podmienkou všetkého, čo je a čo sa môže vnímať, t. j. jednou z podmienok všetkých predmetov možnej skúsenosti len preto, že je formou zmyslového vnímania. „Čas je formálnou podmienkou a priori všetkých javov vôbec, a to bezprostredne vnútorných, a tým aj sprostredkované vonkajšieho.“ (1, s. 54) To znamená, že všetky javy vôbec, t. j. všetky predmety v našom zmyslovom poznaní existujú v čase a sú nevyhnutne v časových vzťahoch. Predmety neexistujú v čase samy osebe, ale len potiaľ, pokiaľ ich vnímame našimi zmyslami. „Čas je teda jednoducho subjektívna podmienka nášho (ľudského) nazerania, ktoré je vždy zmyslové (t. j. pokiaľ

sme v styku s predmetmi), a sám osebe, mimo subjektu nie je ničím." (1, s. 55)

Kant pritom nepopiera objektívnosť času. „Čas je vzhľadom na všetky javy, teda aj na všetky možné predmety, ktoré sú možné v skúsenosti, nevyhnutne objektívny... Podľa našich tvrdení má teda čas empirickú realitu, t. j. objektívnu platnosť, pokiaľ sa týka predmetov, ktoré môžu byť kedykoľvek dané našim zmyslom. A pretože naše nazeranie je vždy zmyslové, nemôže sa nám v skúsenosti objaviť predmet, ktorý by nepodliehal podmienke času. Naproti tomu času upierame nárok na absolútnu realitu, pretože aj bez ohľadu na formu nášho zmyslového nazerania by bol na veciach ako podmienka a vlastnosť. Také vlastnosti, ktoré sú vlastné veciam osebe, nám nikdy nemôžu byť dané prostredníctvom zmyslov. V tom spočíva transcendentálna ideálnosť času.“ (1, s. 55) Kant pokladá teda čas za ideálnosť, ktorá je však objektívna. „Čas je, samozrejme, reálny, totiž reálnou formou vnútorného nazerania. Má teda subjektívnu realitu vzhľadom na vnútornú skúsenosť, t. j. mám reálnu predstavu o čase, o svojom vlastnom časovom určení. Nepovažujem ho za reálny objekt, ale za spôsob predstavovania mňa samého ako objektu.“ (1, s. 56)

Svoju apriórnu teóriu času (samozrejme, aj priestoru) Kant využíva na zdôvodnenie poznatkov čistej matematiky. „Základom všetkých poznatkov a súdov čistej matematiky, ktoré sú zároveň apodiktické a nevyhnutné, sú názory priestoru a času.“ (2, s. 447) Podľa Kanta „čistá mechanika môže vytvárať svoje pojmy pohybu len prostredníctvom predstavy času.“ (2, s. 447) Táto predstava je však len nazeraním, „lebo ak z empirických nazeraní telies a ich zmien (pohybu) eliminujeme všetko empirické, totiž pocitové, ostane nám priestor a čas. Tieto sú teda čistými nazeraniami, ktoré sú apriórnymi základmi oných empirických nazeraní, v dôsledku čoho ich samy nikdy nemožno eliminovať.“ (2, s. 447) Čas, podobne ako priestor, nie je diskursívny, všeobecný pojem, ale čistá forma zmyslového nazerania. „No práve tým, že sú čistými apriórnymi nazeraniami, dokazujú, že sú čírymi formami našej zmyslovosti, ktoré musia predchádzať každému empirickému nazeraniu, t. j. vnímaniu skutočných predmetov, primerane ktorým sa môžu predmety apriórne poznávať: pravda, len tak, ako sa nám javia.“ (2, s. 447)

Ďalšou vlastnosťou času, okrem všeobecnosti a objektívnosti, ktorej I. Kant venuje pozornosť, je nekonečnosť času. „Nekonečnosť času neznamená nič viac, ako že všetky určité veľké časy sú možné len ohraničením jedného jediného základného času. Preto musí byť pôvodná predstava času daná ako neohraničená.“ (1, s. 53) V *Prolegomenách* Kant dodáva „Aj fakt, že možno žiadať, aby priamka viedla do nekonečna (in infinitum), alebo aby sa do nekonečna pokračovalo v rade zmien, predpokladá predstavu priestoru a času, ktorá sa môže zakladať iba na ničím neobmedzenom nazeraní. Lebo z pojmov by sa nikdy nemohla vyvodiť.“ (2, s. 448)

Taká je v krátkosti Kantova teória času. Pokúsime sa bližšie rozanalyzovať jeho predpoklady a argumenty, ktorými sa usiluje zdôvodniť apriórnosť a subjektívnosť času.

1. Čas nie je podľa Kanta empirickým pojmom, ktorý by bol odvodený zo skúsenosti. „Súčasnosť alebo postupnosť by neboli vnímateľné, ak by v základe neležala apriórna predstava času.“ (1, s. 52) To však znamená, že ak máme hovoriť o časových vzťahoch, nevyhnuť sa apriórne potrebujeme pojem času. Tým sa však Kant dostáva do kruhu. Predpoklad o apriórnosti času dokazuje prostredníctvom toho predpokladu, ktorý má dokázať. Predpoklad apriórnosti času, ktorý je nevyhnutný na vyjadrenie súčasnosti alebo postupnosti javov, zavrhuje súčasne aj objektívnosť času, pretože postupnosť javov v čase nie je podľa Kanta objektívne podmienená, ale je závislá od subjektívnej apriórnej predstavy času. Kant má pravdu, kým vystupuje proti substanciálnej teórii času. Ide však ďalej. Odtíha čas od materiálnej skutočnosti a vystupuje proti jeho materialistickej interpretácii. Čas môže existovať sám osebe, ale len v mojom vedomí ako čistá forma zmyslovosti. Tým však popiera akýkoľvek vývin vo všetkých jeho formách, pretože „vývin materiálneho sveta je možný len v čase“ (5, s. 104). Reálna postupnosť javov v mojich vnemoch nie je z dialektickomaterialistického hľadiska ľubovoľná a náhodná, ale je zákonite určovaná nevyhnutným objektívnym vzťahom, ktorý existuje medzi javmi. „Kantov apriorizmus času neguje objektívnu príčinnosť a svoj predpoklad o samostatnej existencii a nezávislosti od vedomia vecí osebe a ich pôsobení na naše zmyslové orgány.“ (5, s. 105) A tak Kantova teória času nemôže nijakým spôsobom objasniť, odkiaľ a akým spôsobom berieme predstavy času v našom vedomí.

2. Čas je nevyhnutnou apriórnu predstavou, ktorá leží v základoch všetkých názorných predstáv, a preto ho nemožno z javu odstrániť. „Čas nemôžeme oddeliť od javov, hoci javy môžeme vybrať z času. Jedine v ňom je možná skutočnosť javov. Čas ako všeobecná podmienka ich možnosti nemôže byť odstránený.“ (1, s. 52) To znamená, že javy nemôžu existovať mimo času, ale čas môže existovať mimo javov. Nie však ako substancia, ale ako apriórna forma pre názornú predstavu nášho vnútorného stavu. Z toho vyplýva, že javy, od ktorých môžeme oddeliť čas, nie sú ničím iným ako vnútornými predstavami. „Javy sa konštruujú, dáva sa im forma predmetov zmyslového sveta v procese odrazu vonkajších objektov ako nachodiacich sa v priestore a v čase.“ (7, s. 72) V skutočnosti je to však forma našich názorných predstáv bez obsahu. Podľa Kanta teda existuje forma bez javu, ktorý vytvára jej obsah. „Môžem sa oslobodiť od všetkých myšlienok, ale môžem ďalej myslieť.“ (5, s. 107) Takýto záver je absurdný a v zjavnom rozpore s materialistickým učením o forme a obsahu. Kant má pravdu, keď tvrdí, že môžeme mať predstavu čistého času. Abstraktné predstavy alebo pojmy môžu vystupovať v našom vedomí ako čisté. To však vôbec nevyvracia ich empirický pôvod. Kant sa nemýlil, keď rozdvajal predmety poznania na veci osebe a javy. Toto zdvojenie je dané v samom procese poznania. Vec, ktorá je nám daná v poznaní, a vec, ktorá existuje objektívne, je tým istým, ale súčasne sú to aj rôzne veci. Vec, ktorá je nám daná vo vnemoch, poznaná vec je všetko to, čo sa dostalo z objektívnej veci do sféry poznania. To však znamená, že poznaná vec nie je totožná

s vecou osebe. Kantov gnozeologický omyl bol v tom, že stotožnil objektívnu vec s vecou osebe. „Názor o apriórnosti času nie je nič viac ani menej ako ilúzia, ktorá vzniká v dôsledku abstraktnosti jeho predstáv, ich zovšeobecneného charakteru, ktorý je výsledkom abstrahujúcej činnosti nášho myslenia.” (5, s. 107) Táto abstrakcia by však nebola možná, ak by nezávisle od nášho vedomia neexistoval materiálny svet a taká jeho objektívna forma, ako je čas. Abstraktné predstavy času odrážajú objektívne existujúce časové vzťahy, ktoré človek používa v procese svojej praktickej činnosti od svojho vzniku ako mysliaća bytosť. Z toho však vyplýva, že predpoklad apriórnosti je v rozpore aj s dialektikomaterialistickým učením o poznaní. „Kant sa domnieval, že svojím učením o apriórnych formách zmyslovosti a umu spasil vedu od humovského skepticismu.” (4, s. 51) Na otázku, kde sa berú apriórne formy, ako vznikajú, však už neodpovedal.

3. Čas nie je všeobecným pojmom, ale čistou formou zmyslového názoru. „Rôzne časy sú len časťami jedného a toho istého času. Ale predstava, ktorá môže byť daná len jediným predmetom, je názorná predstava. Téma, že rôzne časy nemôžu existovať súčasne, nemôže byť odvodená zo všeobecného pojmu.” (1, s. 52) Pretože téza má syntetický charakter, nemôže vzniknúť z jednotlivých pojmov a je preto obsiahnutá v názornej predstave času.

Kant tu vychádza z predpokladu, akoby predstava o jedinom a všeobecnom čase predchádzala predstave o konkrétnom trvaní a procesoch, ktoré nie sú podľa neho ničím iným, ako časti jedného, nezmerateľného času. Tu sa stretávame so závažným gnozeologickým problémom — so vzájomným vzťahom kategórií všeobecného a jedinečného, abstraktným pojmom a názornou predstavou. Kant správne vystihol, že abstraktný pojem a názorná predstava sú rôznymi formami odrazu materiálneho sveta. Dopustil sa však veľmi vážneho omylu, keď ich dogmaticky staval proti sebe, keď nevidel, že obe majú spoločný zdroj, a to objektívnu materiálnu skutočnosť. Táto skutočnosť sa nám vždy prejavuje v časových vzťahoch. Z toho však nevyplýva, že čas je niečo ideálne a apriórne. „Ak pocity času a priestoru môžu dať človeku biologicky účelnú orientáciu, potom iba za podmienky, že tieto pocity odrážajú objektívnu realitu existujúcu mimo človeka: človek by sa nemohol biologicky prispôbiť okoliu, keby mu jeho pocity „neposkytovali objektívne správnu predstavu o ňom.” (3, s. 158) Z toho vyplýva, že o čase môžeme hovoriť všeobecne, to však neznamená, že čas je len formou našej zmyslovosti. „Čas všeobecne je taký široký pojem, že sa v ňom odráža a fixuje len jedna jediná vlastnosť alebo kvalita všetkých konkrétnych predmetov a vecí, a to predovšetkým ich zmena.” (5, s. 11) V tomto zmysle je čas abstrakciou, ktorá však nie je ľubovoľným výmyslom, ale odrazom konkrétneho reálneho bytia. Je to reálna vedecká abstrakcia. Podstata Kantovho omylu spočíva v tom, že vychádzal z abstraktného pojmu času, absolutizoval v javoch moment ich trvania, čo malo za následok zavrhnutie objektívnosti času.

4. Ďalšou vlastnosťou času, ktorou sa Kant zaoberá, je jeho nekonečnosť. „Nekonečnosť času neznamená nič viac, iba že každá určitá časová veličina

je možná len ohraničením jedného jediného základného času. Preto musí byť pôvodná predstava času daná ako neohraničená." (1, s. 53)

Aj tento argument vychádza z predpokladu, že čas je názornou predstavou, a preto môže byť nekonečnou veličinou. Empirické pojmy obsahujú len čiastkové predstavy. Kant tu zas stavia dogmaticky proti sebe do absolútneho protikladu konečné a nekonečné veličiny. Avšak — ako už zdôrazňoval Engels — skutočná nekonečnosť je protirečenie a skladá sa len z konečných veličín. Nekonečné nachádzame jedine v konečnom, premenlivom, v postupnosti zmien materiálnej skutočnosti. „Tento proces večného pohybu hmoty nachádza svoj odraz v poznaní, v danom prípade v predstavách a pojmoch času. Reálny čas je nekonečnosť skladajúca sa z konečných procesov a zmien, ktoré sú podľa Engelsa prostriedkom na meranie nekonečného plynutia času a obsahujú v sebe nekonečné. Z toho vyplýva, že naše časové pojmy, ktoré odrážajú reálne časové vzťahy, vyjadrujú súčasne konečnosť aj nekonečnosť.“ (5, s. 113)

Kant sa zameriava vo svojej argumentácii nekonečnosti času len na jednu stránku predstavy času, a to na jeho nekonečnosť. Ak by sme aj pripustili Kantov predpoklad o nekonečnosti času a súčasne tvrdenie, že odvodené pojmy vyjadrujú konečné veličiny, potom vzniká problém, akým spôsobom a z akého zákona môžeme odvodiť z týchto predpokladov záver, že čas nie je objektívnou formou materiálneho sveta, ale len apriórnu formou našej subjektívnosti. Z materialistického hľadiska je logickejší predpoklad, že čas existuje ako všeobecná objektívna nekonečnosť, ktorá sa skladá z konečných trvaní a vytvára zodpovedajúcu formu v našom vedomí, ktorá nachádza svoje vyjadrenie v nekonečnosti našich časových pojmov. K týmto pojmom sa dostávame uvedomovaním si čisto konečných procesov a zmien materiálnych predmetov a javov.

Ako sme ukázali, Kantove argumenty v prospech ideálnosti a apriórnosti času sa nevzťahujú na skutočnú podstatu času a z hľadiska súčasného vedeckého poznania sú neudržateľné. Kant urobil základnú chybu v tom, že odtíhal formu od obsahu. Uňho bol empirický moment poznania pohltený apriórnu subjektívnou formou. Preto aj základné protirečenie, ktoré existovalo medzi vecami osebe a objektívnosťou času, bolo pre Kanta nerozriešiteľné.

Aj keď mala Kantova teória času odlišnú filozofickú charakteristiku, vychádzala z tých časových vlastností, ktoré boli vyjadrené newtonovskou fyzikou. Preto aj Kantova analýza času zahrnuje len tieto vlastnosti. Hoci Kant oprávnenne kritizuje Newtonovu teóriu absolútneho času, jeho kritika objektívnosti času je zameraná proti materialistickej interpretácii. Treba však brať do úvahy vtedajšiu úroveň vedeckého poznania. Hoci sa Kant pokúšal prekonať subjektívny idealizmus, „jeho pokusy ho nemohli priviesť na základe jeho predpokladov k uspokojivému výsledku“ (6, s. 531). Na jednej strane sa nemohol zriecť apriórnosti času, pretože by nemohol rozvinúť ideu apriorizmu. Na druhej strane však nevyhnutne musel uznať objektívnu existenciu vecí osebe, aby nestratil ideu kritického určenia hraníc ľudského poznania. Toto protirečenie, ktoré zohralo vo vývine filozofického myslenia pozitívnu úlohu, a pokus o jeho riešenie ho nakoniec priviedli na cestu subjektivismu a agnos-

ticizmu. Z dialektickomaterialistického hľadiska „existencia prírody v čase, ktorý odhadujeme na milióny rokov pred vznikom človeka, a ľudskej skúsenosti dokazuje nezmyselnosť tejto idealistickej teórie“. (3, s. 158)

Avšak aj napriek svojmu subjektivismu má I. Kant zásluhu na rozpracovaní filozofickej problematiky času. Zdôraznil význam času pri opise javov. Poukázal na nevyhnutnosť skúmať každý jav vo vzťahu k času. Poukázal na časový charakter vzájomného vzťahu javov a nastolil problém o vzťahu medzi súčasnosťou a časovou postupnosťou. Sformuloval problém vzájomného vzťahu času a kauzality. Vyzdvihol problém časovej nekonečnosti a konečnosti sveta. Sformuloval problém o všeobecnom filozofickom význame času.

Boli to problémy, ktorých riešenie v ďalšom vývine filozofického myslenia umožnilo hlbšie preniknúť do podstaty času, ako aj adekvátnejšie sformulovať filozofické aspekty tejto problematiky. A už aj preto si Kantova teória času zaslúži pozornosť zo strany marxistickej filozofie.

LITERATÚRA

1. KANT, I.: Kritika čistého rozumu, Praha 1930.
2. Prolegomena ku každej budúcej metafyzike, ktorá sa bude môcť nazývať vedou. In: Novoveká racionalistická filozofia. Antológia z diel filozofov IV, EPOCH, Bratislava 1970.
3. LENIN, V. I.: Spisy 14, Bratislava 1958.
4. POPOV, S. I.: Kant i kantianstvo, Moskva 1961.
5. ŠAŠKEVIČ, P. D.: Teorija poznaniya I. Kanta, Moskva 1960.
6. ASMUS, V. F.: I. Kant, Moskva 1973.
7. ŠINKARUK, V. I.: Teorija poznaniya, logika i dialektika I. Kanta, Kyjev 1974.

К МЕТАФИЗИКЕ ВРЕМЕНИ КАНТА

Ян Дубничка

В статье автор пытается проанализировать взгляды Канта на время, сформулированные им в «Критике чистого разума» и в «Прологах к каждой будущей метафизике». Изложив теорию времени Канта, автор рассматривает его основные аргументы и предположения, которыми он стремится обосновать априорность времени. Анализируя их, автор указывает одновременно путь, который вел Канта к субъективизму и агностицизму. Одновременно автор отмечает заслугу Канта при формулировании философских проблем времени, которые сыграли положительную роль в дальнейшем развитии философской мысли.

ZU KANTS METAPHYSIK DER ZEIT

Ján Dubnička

Der Verfasser dieser Studie ist um eine Analyse der Kantschen Anschauungen über Zeit bemüht, wie er sie in der *Kritik der reinen Vernunft* und in den *Prolegomena* zu einer jeden künftigen Metaphysik formuliert hat. Nach Erörterung der Kantschen Theorie über die Zeit,

untersucht er seine Hauptargumente und Voraussetzungen, durch die Kant die Apriorität der Zeit begründet. Durch ihre Analyse weist er zugleich auf den Weg hin, der Kant zum Subjektivismus und Agnostizismus führte. Gleichzeitig jedoch weist der Verfasser auch auf Kants Verdienste bei der Formulierung der philosophischen Probleme der Zeit hin, die in der weiteren Entwicklung des philosophischen Denkens eine positive Rolle spielten.